

به نام خدا
دانشگاه حکیم سبزواری

موضوع
بررسی شرح های نوشته شده بر منظومه حکیم سبزواری

فاطمه صحرایی
دانشجوی کارشناسی ارشد فلسفه و حکمت اسلامی

چکیده

حکیم سبزواری، فیلسوف، عارف و شاعر قرن سیزدهم است. مشهورترین اثر ایشان، «شرح منظومه» است که در آن، ابواب مختلف حکمت، به رشته نظم درآورده شده است.

هدف حکیم از تالیف این کتاب، ایجاد زمینه برای فهم درس اسفار اربعه «صدرالمتالهین» بود. تا کنون بیش از چهل شرح و تعلیق بر کتاب شرح منظومه

نوشته شده و محتوای درسی بسیاری از طلاب و دانشجویان در داخل و خارج از کشور است.

این پژوهش با هدف تبیین شرح هایی که بر کتاب منظومه نوشته شده ، با روش پژوهش کتابخانه ای انجام شده است

نخستین شخصی که بر منظومه شرح نوشته ، خود حکیم می باشد سپس برای تبیین بهتر و فهم بیشتر حاشیه هایی نیز بر این شرح اضافه نمود

کلید واژه: حکیم سبزواری، شرح منظومه، فلسفه صدرالمتهلین ، حکمت سبزواری

مقدمه

مطالعه زندگی بزرگان حکمت و فلسفه اسلامی سبب روشن شدن راه زندگی انسان می شود. زیرا این افراد با همت و تلاش فراوان توانسته اند به مقامات علمی و معنوی دست پیدا کنند متفکر الهی و متاله ، حکیم سبزواری ، یکی از حکیمان بزرگ الهی است که نمونه کاملی برای مشتاقان علم و ادب و عرفان ، سالکان کوی حقیقت و راهیان راه طریقت است

حکیم سبزواری، آثار متعددی از خود به یادگار گذاشت و شاگردان فراوانی نیز تربیت کرد. مشهور ترین کتاب ایشان « شرح منظومه » است . کتاب ارزشمندی که در طول تاریخ بیش از چهل شرح و تعلیقه و حاشیه بر آن نوشته شده است. در این پژوهش شرح هایی که بر منظومه حکیم سبزواری نوشته شده ، آورده شده است. در این نگاشته به سوال زیر پاسخ داده شده است

کتاب شرح منظومه توسط چه کسانی ، ترجمه، شرح و تبیین شده است؟

پیشینه تحقیق

درباره ی شخصیت حکیم سبزواری و شرح حال زندگی او برخی نویسندگان و پژوهشگران مطالبی مفید و ارزنده نوشته اند. آثار فراوان حکیم را شرح داده اند و یا درباره زندگی و زمانه او مطالبی گردآوری کرده اند. اما درباره اهمیت کتاب جامع و مشهور « شرح منظومه » و عناوین شرح هایی که توسط افراد مختلف بر آن نوشته شده ،مجموعه مدونی گردآوری نشده است

برخی مقاله های نوشته شده

مقاله « حاج ملا هادی سبزواری و شرح منظومه حکمت» نویسنده فانی کامران، نشر دانش ، فروردین 1362 شماره 15

مقاله « حیات علمی حکیم سبزواری» نویسنده علی اکبر مردانی ، نسیم خرد، پاییز و زمستان 1397 شماره 7

مقاله « استقصا عناصر عرفانی حاج ملا هادی سبزواری» نویسنده میر هادی موسوی نیا – بهار 1365 ، شماره 42

.

اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت و ضرورت این پژوهش آن است که با توجه به اهمیت کتاب شرح منظومه و گسترش آن در بین طلاب و دانشجویان و شرح و تعلیقه های فراوانی که بر این اثر نوشته شده است، لازم است ابعاد مختلف این کتاب و چگونگی نشر و بسط این اثر فلسفی ارزشمند توضیح داده شود و شرح های آن بیان گردد. تا مشتاقان بتوانند دسترسی راحت تری داشته باشند

روش پژوهش

روش پژوهش به صورت پژوهش کتابخانه ای است. استفاده از کتاب های متعدد، سایت های اینترنتی، مجلات و نشریه ها و مقالات سودمند در این پژوهش راهگشا بوده است.

درباره زندگی و زمانه حکیم

حکیم سبزواری در سال 1212 در سبزواری دیده به جهان گشود. این بزرگ مرد فلسفی در هشت سالگی پدرش را از دست داد و به همراه پسر عمه اش راهی مشهد شد و مدت پنج سال در مشهد توقف کرد. ایشان سپس به اصفهان رفت و در درس ملا علی نوری، شرکت کرد. مدت هفت سال در اصفهان به فراگیری فلسفه پرداخت. بعد از فراگیری و شاگردی نزد استادان بزرگ از قبیل ملا اسماعیل واحدالین، به سبزواری مراجعت نمود. به زودی شهرت او در ایران پیچید و از هر طرف طلاب برای کسب معرفت به طرف سبزواری می رفتند، که در محضر درس او حضور به هم رسانند. شمار شاگردان فاضل ایشان که بعد ها خود، استادان نامی در فلسفه می شوند به بیش از صد تن می رسند. (ایزوئسو، 41:1360)

حکیم سبزواری پس از هفتاد و چند سال طلوع تابش در سپهر اندیشه در عصر روز . بیست و هشتم ذی الحجه سال ۱۲۸۹ ه. ق دار فانی را وداع گفت.

ثمره عمر پربرکت حکیم سبزواری انتشار کتب و رسالات متعددی است. از قبیل منظومه و شرح منظومه سبزواری»، «دیوان حاج ملا هادی»، «اسرار الحکمة» فی المفتاح المختتم»، «شرح فارسی بر برخی از ابیات مشکل مثنوی مولانا»، «مفتاح الفلاح و مصباح النجاح»، «شرح الاسماء»، «النبراس فی اسرار الاساس» (محقق، 5:1378)

به عقیده صاحب نظران، یکی از شارحان اصلی تفکر صدرایی، حکیم سبزواری است. یکی از مواردی که می تواند اوج تعمق و تسلط وی بر فلسفه به خصوص فلسفه صدرایی را نشان دهد، کتاب «منطق منظومه» ایشان است. هر چند حکیم، مکتب مستقلی در حوزه فلسفه ندارد و در اکثر موارد نظریات فلسفی ملا عبدالرزاق لاهیجی و ملاصدرا را تبیین کرده است، در دیدگاه ها و نظراتش برخی از تفکرات و عقاید ملاصدرا را به نقد و چالش می کشد و گاه دیدگاه متفاوتی دارد و نظرات مختص به خود را تبیین می کند. (جمشیدی، 451:1389)

هدف حکیم سبزواری از تألیف کتاب شرح منظومه ایجاد زمینه و دیدگاه عمومی، منطقی، فلسفی و عرفانی برای ورود به درس «اسفار اربعه» ملاصدرا و فهم آن بود. وی با هوشیاری و مهارت خاص موفق به انجام این امر شد و در قالب ابیات زیبا این کار را انجام داد. هیچ کتابی پس از تألیف شرح منظومه، تاکنون نتوانسته جایگزین آن از حیث روش و مبانی گردد. (خبرگزاری کتاب ایران، 1393)

. کتاب «شرح منظومه» در هفت مقصد تدوین شده است

مقصد اول: در امور عامه

مقصد دوم: در جواهر و اعراض

مقصد سوم: در الهیات به معنی الاخص

مقصد چهارم: در طبیعات

مقصد پنجم: در بنوات و منامات

مقصد ششم: در معاد

مقصد هفتم: در علم اخلاق

هر مقصد خود به چند فریده و هر فریده به چند غرر تقسیم می شود. (مجتبوی، 1360:55.)

نخستین شارح منظومه، خود حکیم سبزواری است و پس از آن، حاشیه ها و تعلیقه های فراوانی بر آن نوشته شد. از قبیل « شرح منظومه ملا محمد (فرزند مولف) »، حاشیه ملا محمد کاظم خراسانی، شروح و تعلیقات شیخ محمد تقی آملی، سید ابوالحسن رفیعی و امام خمینی

این کتاب به زبان های مختلف ترجمه شد و در کشورهای متعدد منتشر گشت. برخی از شرح های قدیمی ازین رفته و اطلاعات زیادی از آن در دست نیست.

هم اکنون نیز این کتاب مهم فلسفی در حوزه های علمیه و در دانشگاه ها تدریس می شود.

معرفی برخی شروح منظومه سبزواری

«کتاب» حاشیه بر شرح منظومه حکیم سبزواری-1

تالیف: سید ابوالحسن رفیعی قزوینی

سید ابوالحسن رفیعی قزوینی (معروف به علامه رفیعی) فرزند سیدابراهیم -ذریه سیدمیرزا محمدزمان طالقانی قزوینی، از علمای شیعه در قرن چهاردهم قمری بود. امام خمینی و حسن حسن زاده آملی هم از معروف ترین شاگردان وی بودند. ایشان شرح مفصلی بر منظومه حکیم سبزواری نوشته اند.

«کتاب» شرح منظومه سبزواری-2

تالیف: میرزا احمد آشتیانی

میرزا احمد آشتیانی، فقیه و فیلسوف شیعی امامی، در قرن چهاردم هجری قمری بود. میرزا احمد تحصیلات فقه و اصول و علوم عقلی را در تهران و نجف نزد اساتیدی چون میرزا هاشم رشتی، میرزا حسن کرمانشاهی و محمدرضا نوری، فراگرفته است. آثار متعددی از جمله شرح منظومه از آثار ماندگار ایشان است.

«کتاب» خود آموز منظومه-3

تالیف زین الدین مجاور جورابچی

این کتاب تالیف زین الدین مجاور جورابچی (زین الدین جعفر زاهدی) است که به شرح ساده منظومه حکیم سبزواری می پردازد. در سال 1342 توسط دارالعلم قم به چاپ رسیده است

« کتاب » تعلیقه بر شرح منظومه حکمت سبزواری-4

تالیف: مهدی مدرس آشتیانی

این کتاب به کوشش مهدی محقق و عبدالجواد فلاطوری به زبان فارسی و با مقدمه انگلیسی پروفسور ایزتسو در 790 صفحه در سال 1352 توسط موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک گیل به چاپ رسید

«کتاب» الفبای حکمت اسلامی-5

تالیف : عبدالحمید یوسفی

این کتاب که با موضوع شرح منظومه حکیم سبزواری است در 224 صفحه در سال 1360 توسط عبدالحمید یوسفی، به چاپ رسیده است

«کتاب» تعلیقه الهیدجی علی المنظومه و شرحها العربی-6

تالیف: محمد بن معصوم علی هیدجی

این کتاب شرح هیدجی است که بر منظومه حکیم سبزواری نوشته شده است. کتاب توسط موسسه الاعمی به زبان عربی در 596 صفحه در سال 1365 چاپ شده است. (اسعدی، 1387:220)

«کتاب » شرح جدید منظومه سبزواری-7

تالیف: منوچهر صدوقی سها

منوچهر صادقی سها در این کتاب به شرح و بسط منظومه می پردازد. این کتاب توسط انتشارات آفرینش در سال 1381 در 164 صفحه به چاپ رسیده است

«کتاب » بحوث فی علم النفس الفلسفی-8

تالیف : عبدالله الاسعد

این کتاب توسط عبدالله الاسعد نوشته شده است که به زبان عربی است و برگزیده و شرح منظومه حکیم سبزواری است. این کتاب توسط انتشارات دارفراقدر در سال 1382 در 395 صفحه به چاپ رسیده است

« کتاب » شرح منظومه حکمت-9

تالیف آقایان رضا اکبری و سید محمد منافیان

این کتاب تالیف آقای رضا اکبری و سید محمد منافیان است. موضوع کتاب، شرح «منظومه حکمت» اثر «ملاهادی سبزواری» است که توسط انتشارات دانشگاه امام صادق(ع) در سال 1391 در 312 صفحه منتشر شده است

«کتاب» دروس شرح منظومه، منطق و حکمت، دوره چهار جلدی-10

. این کتاب مجموعه بیانات مرحوم آیت الله یحیی انصاری شیرازی است . شرح منظومه حکیم سبزواری شامل «منطق و حکمت» است که استاد انصاری در جلد اول این مجموعه به شرح بخش «منطق» و در سه جلد بعدی آن به شرح بخش «حکمت» می پردازند. دروس شرح منظومه مجموعه بیانات مرحوم آیت الله انصاری شیرازی است که توسط موسسه بوستان کتاب قم در سال 1387 منتشر شده است. (انصاری شیرازی، 1387:24)

«کتاب »اللاکی المنتظمه: شرح المنظومه فی المنطق-11

تحقیق و تنظیم : محسن بیدارفر

کتاب حاضر تصحیحی عالمانه به همراه تعلیقات روشنگر از بخش منطق منظومه و شرح آن است. این کتاب توسط نشر بیدار در سال 1386 در 192 صفحه به چاپ رسید.

شرح المنظومه فی المنطق و الحکمه (دوره دو جلدی)-12

تصحیح و تعلیق: محسن بیدارفر

این کتاب در سال 1393 توسط نشر بیدار در 1107 صفحه چاپ شد. کتاب دو جلدی به زبان عربی است.

کتاب «حکمت نامه یا شرح کبیر بر متن و شرح و حواشی منظومه حکمت-13
«حکیم و فیلسوف قرن سیزدهم هجری، حاج ملاهادی سبزواری، اسرار

مولف و شارح: غلامحسین رضا نژاد(نوشین)

این کتاب توسط انتشارات الزهرا(س) در سال 1380 به زبان فارسی در 1038 صفحه به چاپ رسید.

«کتاب» الفبای حکمت اسلامی-14

تالیف : عبدالحمید یوسفی

این کتاب که با موضوع شرح منظومه حکیم سبزواری است در 224 صفحه در سال 1360 توسط عبدالحمید یوسفی، به چاپ رسیده است.

«کتاب» درس های شرح منظومه حکیم سبزواری-15

تالیف سید رضی شیرازی

این کتاب توسط انتشارات حکمت در سال 1384 در 1116 صفحه به چاپ رسیده است. این کتاب مجموعه درس گفتارهایی است که برای طلاب و دانشجویان و مشتاقان فلسفه اسلامی مفید است.

کتاب «شرح المنظومه-16»
تعلیقات: علامه حسن حسن زاده آملی

این کتاب شرح منظومه حکیم سبزواری است که توسط علامه حسن حسن زاده آملی در 5 جلد توسط انتشارات ناب به چاپ رسیده است

«کتاب» شطری از اوائل امور عامه-17

این کتاب تالیف جهانگیر قشقایی است با توضیحات حسن وحید دستگردی که منوچهر صدوقی سها آن را گردآوری نموده است. کتاب در 112 صفحه توسط انتشارات مولی در سال 1387 به چاپ رسیده است

«کتاب» آموزش فلسفه، بررسی تطبیقی شرح منظومه و نهاییه الحکمه-18

تالیف: محسن ایزدی

این کتاب توسط انتشارات موسسه بوستان کتاب در سال 1392 در 200 صفحه به چاپ رسیده است

مقایسه کتاب شرح منظومه ملاهادی سبزواری و نهاییه الحکمه سید محمد حسین طباطبایی از لحاظ مفاد آموزشی آنها برای دانشجویان رشته فلسفه است. در این اثر نخست به بخش‌هایی از زندگی و شخصیت علمی ملاهادی سبزواری و علامه طباطبایی به عنوان دو فیلسوف معاصر مسلمان ایرانی در یک قرن اخیر اشاره گردیده و سپس شرایط و ضوابط تدوین کتاب درسی بیان شده است. (ایزدی، 1392:12)

«کتاب» شرح مختصر منظومه-19

تالیف: علامه مرتضی مطهری

این کتاب توسط انتشارات حکمت در سال 1365 در 280 صفحه به چاپ رسید

شرح منظومه کتابی از مرتضی مطهری است که از درس‌های وی در دانشکده الهیات دانشگاه تهران اتخاذ شده است. در این کتاب سه مقصد از مقاصد هفتگانه ..کتاب منظومه ملاهادی سبزواری، فیلسوف مشهور شیعه، شرح داده شده است

«کتاب» شرح مبسوط منظومه-20

تالیف علامه مرتضی مطهری

این کتاب توسط انتشارات صدرا در سال 1380 به چاپ رسید

کتاب **شرح مبسوط منظومه: جلد اول** در اصل، تنظیم شده درس‌های کتاب منظومه حکیم سبزواری توسط استاد آیت‌الله **مرتضی مطهری** در منزل ایشان در سال‌های 1354 تا 1357 هجری شمسی بوده است که در آن تعدادی از اساتید فلسفه غرب دانشگاه تهران و تعداد کثیری از دانشجویان مستعد رشته فلسفه شرکت داشته‌اند.

نتیجه

فیلسوف متاله حکیم سبزواری، متفکری است که آثار فراوانی در فلسفه، حکمت و ادبیات از او به یادگار مانده است. شاگردان فراوانی تربیت کرده است که نام حدود صد نفر از آنان در تاریخ فلسفه ایران آمده است. آثار ارزشمند ایشان بیان گر شخصیت فلسفی عمیق و سترگ حکیم می باشد. حکیم سبزواری به روشنگری حکمت متعالیه پرداخت و مبانی این حکمت را استحکام بخشید به طوری که بسیاری از ابهام‌های حکمت فلسفی را آشکار و روشن ساخت.

شاخص‌ترین اثر ایشان «شرح منظومه» است. هدف نوشتن این کتاب، فهم بهتر کتاب اسفار صدرالمتالهین بود. حکیم سبزواری ابتدا خود شرحی بر این کتاب نوشتند و برای فهم مفید تر و بهتر، حاشیه‌ای بر آن اضافه نمودند.

پس از حکیم سبزواری، شاگردان ایشان، پیوسته این کتاب را در داخل و خارج کشور، تدریس می کردند و شرح‌هایی بر آن می نوشتند. برخی از این شرح‌ها در گذر زمان از میان رفته است. با این وجود بیش از چهل شرح و تعلیق بر این کتاب نوشته شده است.

کتاب شرح منظومه بعد از درگذشت حکیم سبزواری تا کنون به عنوان کتاب فلسفه اسلامی در حوزه ها و دانشگاه ها تدریس می شود. شارحان منظومه حکیم سبزواری گرچه آثار ارزشمند دیگری از فلاسفه اسلامی را تشریح کرده اند اما همگی بر این باورند که هیچ کتابی تا کنون نتوانسته جایگاه شرح منظومه را در فلسفه و حکمت اسلامی پر کند

منابع

ابراهیمی دینانی، غلامحسین (1380). دفتر عقل و آیت عشق، تهران: انتشارات طرح نو.

اسعدی، سید حسین (1387). فلسفه از آغاز تا مطهری، مشهد: آستان قدس رضوی.

توشی هیکو، ایزوتسو (1359). بنیاد حکمت سبزواری یا تحلیلی تازه از فلسفه حاج ملاهادی سبزواری، ترجمه دکتر سید جلال الدین مجتبوی، تهران: موسسه مطالعات اسلامی.

جمشیدی، حسن (1389). در حکمت و معرفت، مجموعه مقاله ها و مصاحبه های حکمی معرفتی استاد جلال الدین آشتیانی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

حسینی کوهساری، اسحاق (1387). تاریخ فلسفه اسلامی، تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل.

حسن زاده آملی، حسن (1369). شرح منظومه، تهران: نشر ناب.

سبزواری، ملاهادی (1383). اسرارالحکم، قم: مطبوعات دینی.

- شرح غررالفرائد معروف به شرح منظومه حکمت، تصحیح مهدی محقق. (1378) ----
و. پروفیسور توشی هیکو، تهرآن: موسسه مطالعات اسلامی
- دیوان اشعار و شرح زندگانی حاج ملاهادی سبزواری (اسرار) با مقدمه (1375) ----
استاد علی فلسفی، به کوشش احمد کرمی، تهرآن: انتشارات تالار کتاب
- شریعتمداری، محمد تقی (1383). تقریرات شرح المنظومه، تهرآن: انتشارات طه
- صدوقی سها، منوچهر (1359). تاریخ حکما و متاخرین بر صدرالمتالهین، تهرآن: انجمن
حکمت و فلسفه ایران
- شطری از اوایل امور عامه ، شرح منظومه حکمت سبزواری، تهرآن : (1387)-----
انتشارات مولی
- مطهری، مرتضی (1380). مجموعه آثار، جلد چهاردهم، تهرآن: صدرا
- مختاری، رضا (1394). سیمای فرزندگان، جلد سوم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی